

УДК 316.44:17.022.1

СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ: ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ

А.І. Ярема

Національний університет “Львівська політехніка”
anastasiya.yarema@gmail.com

У статті проаналізовано підходи до трактування поняття “символічний капітал”, поширеного у науковій літературі. Автор пропонує власне визначення цієї категорії, розглядаючи символічний капітал як активний ресурс (популярності, авторитету, престижу та репутації), що визнається з боку суспільства та забезпечує його власнику здатність впливати на формування суспільної свідомості шляхом визнання за ним цього права як легітимної компетенції. Окреслено специфічні властивості символічного капіталу (його похідний характер, залежність від оцінювачів, здатність до перенесення та встановлення цінності інших форм капіталу), а також основні функції символічного капіталу (верифікації, легітимзації, прогнозування, соціальної оцінки, стратифікації).

Ключові слова: капітал, домінування, легітимация, символічний капітал.

Розширення уявлень про зміст поняття “капітал”, що позначилось найперше на відхиленні від матеріалістичного бачення самої природи цього поняття, призвело до появи в науковій літературі нового терміна – “символічний капітал”. Як епістемологічну метафору термін “символічний капітал” увів П. Бурдьє. Цей термін використовували по-різному. Усі експлуатували зручний евристичний конструкт, що деградував згодом у мовний засіб, який приховує не цілком прояснений зміст. Тим часом сам термін видається настільки вдалим, що при належній реновації йому можна прогнозувати тривалу кар’єру [1].

Вихідною точкою розвитку сучасної концепції капіталу були праці

П. Бурдьє, Г. Беккера, Дж. Коулмана, в яких автори обґрунтували існування й значимість неекономічних форм капіталу, в тому числі символічного. В подальшому концепція капіталу здобула розвиток у працях Р. Даля, С. Бюссе, Т. Зарицького, В. Радаєва, Н. Шматко, Ю. Качанова, Ю. Маркової, С. Переслегина, що під час аналізу різних аспектів соціального життя використовували категорії концепції капіталів. Серед сучасних напрямів використання концепції капіталу треба відзначити розробки: з проблеми соціальної стратифікації, представлені працями Н. Давидової, Н. Тихонової, В. Ільїна, І. Мостової, В. Бондаренка, О. Шкаратана, Ю. Крельберга, Н. Сергеева, О. Куценко; з аналізу проблем капіталу у сфері культури, здійснені А. Долгіним та Ю. Биченком; з дослідження процесів становлення еліт, реалізовані в працях М. Шульги, А. Зоткіна, В. Фесенко, М. Пірен, Д. Гаври, А. Носкова, Н. Чазової. Вказані праці відзначаються насамперед прикладним характером (категорія

“символічний капітал” використовується в них для вузькоспеціалізованих досліджень), науковими пошуками методологічних засад дослідження зазначених об’єктів і явищ за допомогою категорій концепції капіталу. Незважаючи на те, що розробки проблематики символічного капіталу сконцентровані навколо концепції одного автора (П. Бурдьє), основними труднощами на шляху подальшої концептуалізації є те, що розвиненої теорії символічного капіталу не існує, втім, як і єдиного конвенціонального трактування поняття “символічний капітал”.

Метою цієї статті є пропозиція авторського трактування категорії “символічний капітал” на основі здійснення аналізу існуючих в науковій літературі підходів до інтерпретації цього поняття та розкриття природи символічного капіталу шляхом окреслення його основних функцій і властивостей.

Існуючі розбіжності у поглядах науковців найперше стосуються статусу символічного капіталу як такого. Частина дослідників вважає виділення символічного різновиду капіталу неправомірним. Ілюстрацією цього погляду можуть бути слова: “Лише через ринкові відносини споживчі блага, у тому числі й культурні, здобувають якість капіталу. Поза ринковим суспільством, в етакратичному типі соціального простору явища, що нагадують капітал, мають місце, але це не капітал, а його видимість. За своєю суттю – це ресурси в тій чи іншій натуральній формі (засоби виробництва, гроші, освіта, символи тощо), що виконують функцію забезпечення соціальної влади. Навряд чи правомірно розглядати й символічний капітал як особливу форму поряд з культурним капіталом” [2, с. 19]. Традиція матеріалістичного бачення природи капіталу проявляється також в тому, що символічний капітал, разом з капіталом культурним та соціальним, відносять до категорії когнітивних видів капіталу, а разом з капіталом інформаційним – до спекулятивних форм капіталу [3].

Іншим принциповим моментом дискусій з приводу символічного капіталу є питання про правомірність виділення його як окремої форми капіталу. Частина дослідників вважає символічний капітал самостійною формою капіталу як такого; інша ж розглядає його як складову однієї з форм капіталу, здебільшого капіталу культурного [2, с. 25]. Інколи плутанина виникає тому, що й культурний, і символічний капітал засновані на знанні: у першому випадку – це отримана освіта й загальна культурна компетентність, у другому – експертний вплив, тобто влада, заснована на знанні й визнанні авторитетності цього знання іншими людьми [4, с. 6].

Ще однією перешкодою на шляху становлення єдиного розуміння поняття “символічний капітал” виявилася початкова плутанина між “символічним” як особливою формою капіталу й символічним характером самого виробництва будь-якої цінності. Тому розповсюдженим є трактування символічного капіталу через поняття інформації; при цьому символічний капітал розглядається як нематеріальний актив в об’єктивованій формі, здатний генерувати додаткову інформаційну цінність у свідомості людей при підключенні ресурсів самої свідомості [1]. У ще більш вузькому значенні символічний капітал розглядається

як комунікативний репертуар індивіда або групи, що частково відноситься до освітнього базису і відображає диференціальну акцентуацію окремих кодів у семіотичних термінах [5, с. 101]. Проте таке звуження трактування символічного капіталу лише до його об'єктивованого стану не дає можливість належно розкрити всю глибину змісту, що стоїть за цим поняттям.

Зауважимо, що у самого П. Бурдьє, який запровадив термін “символічний капітал” до наукового обігу, є кілька трактувань вказаного поняття, які суттєво відрізняються між собою. Одне із перших визначень терміна “символічний капітал” у П. Бурдьє означало приблизно те саме, що й “соціальний капітал” Дж. Коулмана [6, с. 170]. Це той кредит довіри, що полегшує будь-який акт соціального обміну і про економічну вигоду від якого прийнято мовчати: “... Символічний капітал – це кредит, але тільки в найбільш широкому значенні слова, тобто свого роду аванс, завдаток, позичка, яку надає одна лише віра всієї групи тому, хто дав їй матеріально-символічні гарантії; легко зрозуміти, що демонстрація символічного капіталу (завжди досить дорога в економічному плані) становить, імовірно повсюдно, один з механізмів, завдяки яким капітал іде до капіталу” [7, с. 234]. П. Бурдьє також говорить про певну мережу союзників, необхідну для існування символічного капіталу, яка ґрунтується на довірчих стосунках: “Окрім додаткової робочої сили, що він її забезпечує під час великих робіт, символічний капітал надає ще й мережу союзників і знайомих, які підтримують (і за яку тримаються) за допомогою низки зобов'язань і боргів честі, прав і обов'язків, які накопичуються в ході зміни багатьох поколінь і які у виняткових обставинах можуть бути мобілізовані” [7, с. 232]. Як бачимо, в наведеному розумінні символічний капітал справді означає те саме, що капітал соціальний, який ґрунтується на вірі довіртелів, і його існування можливе лише за наявності цієї віри [8]. Проте, виступаючи в ролі кредиту, для тривалого існування символічний капітал повинен підкріплюватися виправданням цієї віри. Тут П. Бурдьє торкається поняття делегування повноважень, тобто влади представляти інтереси групи довіртелів: “Символічний капітал означає довіру, визнання владою тих, хто зайняв відповідне становище. У цьому плані влада, що конститує, – влада, що створює нові групи шляхом мобілізації індивідів або захисту їхніх інтересів, – виникає тільки в кінцевій фазі тривалого процесу інституціоналізації, коли група наділяє свого вибраного представника владою формувати цю групу” [9, с. 148]. Отже, у зазначеному трактуванні символічний капітал є тим рівнем довіри, заснованим на *вірі й визнанні*, точніше, на незліченних кредитних операціях, за допомогою яких агенти наділяють свого лідера тією самою владою, яку вони за ним визнають. Отже, його влада – це влада, що існує лише тому, що ті, хто їй підкоряються, вірять, що вона існує. Це трактування, звісно, не позбавлене змісту, проте зведення символічного капіталу до поняття довіри чи ототожнення його з соціальним капіталом унеможливають розкриття суті символічного капіталу як його окремої форми.

У П. Бурдьє є ще одне, зовсім інше розуміння символічного капіталу. Йдеться про економічний капітал, який є недостатньо визнаним і домагається свого визнання ціною перетворення й маскуванню справжнього принципу його функціонування, тобто зв'язку з корисливим інтересом: “В рамках економіки, що за визначенням відмовляється визнавати “об’єктивну” суть “економічних” практик, тобто закон “голого інтересу” і “егоїстичного розрахунку”, сам “економічний” капітал може діяти лише за умови, що досягне свого перетворення, яке зробить невпізнаним дійсний принцип його функціонування; такий заперечуваний капітал, визнаний у своїй законності, а виходить, не впізнаний як капітал (однією з основ такого визнання може бути вдячність – у значенні подяки за благодіяння), – це і є символічний капітал, і в умовах, коли економічний капітал не є визнаним, він, імовірно, поряд з релігійним капіталом становить єдино можливу форму нагромадження”

[7, с. 230]. Відповідно до цього визначення, незнання є “одночасно умовою та результатом функціонування поля і являється внеском у спільну справу створення символічного капіталу, яка буде успішною лише за умови, що не розкриється логіка функціонування поля” [7, с. 132]. Іншими словами, цінність і доцільність не повинні зустрічатися в одному просторі: як тільки цінність віднайшла себе в доцільності, вона миттєво втрачає свій специфічний ранг цінності – перестає надихати й згуртовувати [10]. Зазначимо, що в такому трактуванні поняття “символічного капіталу” криється пастка, а саме дихотомія символічного та економічного капіталів (за аналогією до духовного та матеріального). На нашу думку, суть символічного капіталу не можна звести лише до маскуванню та легітимації капіталу економічного, тому останнє трактування надалі ми не розглядатимемо.

Автором найбільш загального трактування символічного капіталу, знову ж таки, є П. Бурдьє. В його розумінні символічним капіталом можна вважати будь-яку форму капіталу, визнану легітимною членами суспільства: “Символічним капіталом може бути будь-яка властивість (будь-який вид капіталу: фізичний, економічний, культурний, соціальний), коли вона сприймається і визнається соціальними агентами як цінність відповідно до їхніх категорій сприйняття... Це форма, яку приймає будь-який вид капіталу, коли він сприймається через категорії сприйняття, які є наслідком інкорпорації розподілів і опозицій, вписаних у структуру розподілу цього виду капіталу” [11, с. 126]. Отже, символічний капітал є не лише окремою формою капіталу, але й умовою, що забезпечує тривале легітимне існування будь-якої форми капіталу [12, с. 27]. Окрім цього, для існування символічного капіталу необхідне визнання з боку соціальних агентів, оскільки цей вид капіталу є цінністю лише за умови, що соціальні агенти надають йому такого значення. За цієї умови важливу роль відіграють засвоєні категорії сприйняття, якими оперують соціальні агенти: “Символічний капітал – як капітал у будь-якій його формі, що представляється (тобто сприймається) символічно у зв’язку з якимось

знанням ... припускає вплив габітусу як соціально сконструйованої когнітивної здатності” [13, с. 64]. У цьому проявляється діалектичний зв'язок символічного капіталу та категорій сприйняття соціальних агентів: будучи породженим когнітивними схемами агентів, символічний капітал сам має здатність формувати ці схеми. “Важко переоцінити значення символічного капіталу, що позначає здатність людини до виробництва думок, – пише

П. Бурдьє. – В інкорпорованому стані він означає наявність легітимної компетенції – визнаного права інтерпретувати зміст того, що відбувається; говорити, “що є насправді” (наприклад, яка “істинна цінність” того або іншого капіталу). Це також здатність нав'язувати певне розуміння іншим агентам. Найважливішу роль у його функціонуванні відіграє маніпулювання різними способами оцінок наявних і потенційних ресурсів (символічне насильство). Щодо цього всі інші види капіталу залежать від символічного капіталу” [14, с. 27].

Як бачимо, для одних авторів символічний капітал є формою здійснення влади поряд із примусовим контролем, насильством, опосередкованим впливом. Для інших дослідників символічний капітал виступає ресурсом, який визнає населення і є необхідним для одержання влади без застосування примусу та насильства. Представники третього погляду вважають, що символічний капітал є засобом встановлення принципів домінування, впливу на когнітивні схеми населення з метою встановлення власного бачення речей як єдино можливого.

У нашому розумінні символічний капітал є складним поєднанням ресурсів, володіння якими визнається суспільством як право на домінування. Таке трактування є доволі широким, оскільки в якості ресурсів, що забезпечують легітимне право на домінування, можуть виступати сила, воля, привабливість або просто певний дар, який називають харизмою. Це можуть бути можливості, породжені іншими аспектами людського існування, але здатні конвертуватися у владу. Це багатство – з економічної сфери, впливовість – з соціальної, норми і цінності – з культурної. Такою владою, як ресурсом, люди володіють, втрачають її, передають, отримують і поділяють [15, с. 34].

Отже, в нашому трактуванні символічний капітал – це активний ресурс, що визнається з боку суспільства та забезпечує його власнику здатність впливати на формування суспільної свідомості та громадської думки шляхом визнання за ним цього права як легітимної компетенції. У більш вузькому значенні під *символічним капіталом* маємо на увазі ресурс популярності, авторитету, престижу та репутації, що дає змогу його власнику як агенту певного поля вести боротьбу за домінування в цьому полі.

Для кращого розуміння суті символічного капіталу перейдемо до розгляду його властивостей. Властивості символічного капіталу можна поділити на дві групи. До першої віднесемо загальні властивості символічного капіталу як його окремої форми, а саме: вичерпність, здатність до накопичення, ліквідність, здатність до конвертації, здатність приносити додаткову вартість. Ця група властивостей у науковій літературі достатньою мірою проаналізована [14, с. 22].

Окрім загальних властивостей символічного капіталу можна виділити ті, які є специфічними і притаманні саме вказаній формі капіталу. Серед властивостей такого гатунку варто відзначити такі.

Символічний капітал має похідний характер від інших форм капіталу. Це стає зрозумілим із самого визначення символічного капіталу, яким можна вважати будь-яку форму капіталу, визнану легітимною в суспільстві. Можна сказати, що символічний капітал є проекцією всієї сукупності капіталу агента на простір символічної взаємодії. Адже не можна виділити агентів, які володіли б лише символічним капіталом, бо для його продукування необхідні інші форми капіталу.

Водночас символічний капітал є визнаним правом інтерпретувати зміст того, що відбувається, а також володіє властивістю *встановлювати “вартість”* інших форм капіталу, говорити, якою є “істинна цінність” того або іншого його різновиду. Реалізовується ця властивість через нав’язування певного розуміння іншим агентам. Відповідно до цього всі інші види капіталу залежать від символічного капіталу.

Іншою особливістю символічного капіталу є *залежність від оцінювачів*. Для існування символічного капіталу необхідний не лише його власник, а й аудиторія, яка оцінюватиме його діяльність, адже певна форма капіталу набуває цінності за умови сприйняття її як такої з боку інших агентів поля, тобто внаслідок акту легітимації. Символічний капітал неможливо створити зусиллями одного агента-власника. Без орієнтації на існуючі категорії сприйняття аудиторії, якій адресується певне повідомлення, будь-які зусилля із створення символічної цінності будуть приречені на невдачу. Тому успіх власника цієї форми капіталу більшою мірою залежить від того, наскільки запропоноване бачення соціальної реальності має підставу в самій соціальній реальності: чим більше відповідає реальності створювана ним символічна конструкція, тим більше шансів вона має бути сприйнятою, а отже, отримати соціальну підтримку.

Ще однією особливістю символічного капіталу є те, що хоча він не може бути переданим від одного власника до іншого, проте має *властивість перенесення* від одного агента чи групи агентів до іншого. Наприклад, перебування агента в оточенні групи чи індивіда, що володіє значним символічним капіталом, сприяє перенесенню цього капіталу на самого агента, точніше створенню видимості такого перенесення; при цьому зміна характеристик самого агента не відбувається. Така властивість до перенесення може мати як позитивні наслідки для агента (сприяти здобуттю символічного капіталу), так і негативні (спричинити його втрату).

Як особлива форма капіталу, символічний капітал виконує низку функцій, які й визначають специфіку його місця серед інших форм капіталу. Окреслимо основні з них.

Функція верифікації пов'язана з правом інтерпретувати реальність і впливати на формування категорій сприйняття аудиторії. Це право засноване на онтологічній вірі в істину, а власник символічного капіталу виступає в ролі експерта, здатного вирішувати, що є істинним, або в ролі носія цієї істини. Група наділяє певного агента символічним капіталом і тим самим надає йому право інтерпретувати зміст того, що відбувається, а також виносити свої судження як загальні та безсумнівні.

Функція легітимації полягає в тому, що символічний капітал, з одного боку, є необхідною умовою легітимності будь-яких дій чи ідей, а з іншого – сам її потребує для утвердження в якості символічного капіталу. В цьому випадку головним складником легітимності є колективна віра. Як відзначав

Ю. Хабермас, легітимність політичного порядку вимірюється *вірою* в нього тих, хто підлягає його пануванню. Водночас для того, щоб завоювати символічний капітал, необхідно апелювати до глибин колективної віри.

Функція прогнозування розкривається в можливості передбачати (на основі змісту символічного капіталу) поведінку його носія в різних ситуаціях, оскільки символічний капітал є концентрованим згустком інформації про свого власника і дає змогу аудиторії формувати певні очікування щодо його поведінки. Окрім цього, прогностична функція полягає у здатності власника символічного капіталу виносити свої судження щодо майбутнього перебігу подій у суспільстві. Право на передбачення майбутнього наділяє суб'єкта такого права величезною владою. В цьому значенні прогнозування є ефективним способом підтвердження символічного капіталу, адже жодне суспільство не може існувати без передбачення майбутнього.

Функція соціальної оцінки заснована на оціночній природі символічного капіталу, оскільки він містить інформацію не лише про очікувану поведінку суб'єкта, а й оцінку цієї поведінки з деякого загальноприйнятого погляду. З огляду на це, така оцінка є надзвичайно важливою, оскільки є інформацією не лише про певного агента, але й про аудиторію, суспільство, що його оцінює, а також (побічно) про самооцінку самого суспільства.

Функція стратифікації пов'язана з розподілом позицій в соціальній ієрархії відповідно до обсягу наявних у суб'єкта капіталів. Символічний капітал як активний ресурс дає змогу його власнику претендувати на певний статус у соціальній структурі суспільства, оскільки є необхідною умовою визнання усіх інших форм капіталу агента. Окрім цього, символічний капітал є основним критерієм стратифікації в символічному полі, де відбувається формування когнітивних схем аудиторії.

Зазначені властивості та функції символічного капіталу доводять його значущість для успішної реалізації соціальних практик агентів. Орієнтації на соціальне схвалення, успіх, утвердження власної позиції в суспільстві, досягнення влади неминуче пов'язані з цією формою капіталу. За цих умов пошук шляхів накопичення символічного капіталу та (що значно важче) його збереження постає

надзвичайно актуальним завданням. Окрім цього, категорія “символічний капітал” потребує подальших досліджень соціологів з метою операціоналізації цього поняття та визначення критеріїв його оцінки.

1. Долгин А. Прагматика культуры // http://www.ruthenia.ru/logos/number/2002_02/06.html (дата звернення: 16.12.2006).
2. Ильин В.И. Государство и социальная стратификация советского и постсоветских обществ. – Сыктывкар: Издательство Сыктывкарского университета, 1996. – 349 с.
3. Перслегин С. Когнитивные формы капитала // <http://www.archipelag.ru/geopolitics/partii/cognitive-project> (дата звернення: 14.01.2007).
4. Fuller S. Why Science Studies Has Never Been Critical of Science // *Philosophy of the Social Sciences*, 2000, Vol. 30, Issue 1. – 84 p.
5. Семиотика: книга для студентов / Автор-составитель Скрипник К.Д. – Ростов на/Д: РИО Ростовского филиала Российской таможенной академии, 2000. – 127 с.
6. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – 212 с.
7. Бурдые П. Практический смысл / Пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко; Отв. ред. пер. и Послесл. Н.А. Шматко. — С.Пб.: Алетейя, 2001. – 562 с.
8. Нестик Т. Культурный, социальный и символический капиталы (обзорный материал) // *Труд, капитал, энергия*. – 2004. – № 2(14). – 56 с.
9. Бурдые П. Социология политики. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
10. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность XXI века // <http://www.filgrad.ru/texts/panarin/panarin20.htm> (дата звернення: 12.02.2007).
11. Бурдые П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля // *Поэтика и политика: Сб. ст.* – С.Пб.: Алетейя, 1999. – 298 с.
12. Ледаев В., Ледаева О. Многомерность политической власти: концептуальные дискуссии // *Логос*. – 2003. – № 4–5(39). – 52 с.
13. Бурдые П. Формы капитала // *Экономическая социология*. – 2002. – Т. 3. – №5. – 146 с.
14. Радаев В. Понятие капитала, формы капитала и их конвертация // *Экономическая социология*. – 2002. – Т. 3. – № 4. – 139 с.
15. Ильин М.В., Мельвиль А.Ю. Власть // *Полис*. – 1997. – №6. – 150 с.

SYMBOLIC CAPITAL: APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT

A.I. Yarema

Lviv Polytechnic National University
anastasiya.yarema@gmail.com

Approaches to interpretation of the notion «symbolic capital» which circulate in academic literature are analyzed in the article. The author offers a definition of this category, considering symbolic capital as an active resource (of popularity, authority, prestige and reputation), which is acknowledged in the society and enables its owner to influence formation of social consciousness through recognition of this right as a legitimate competence. Specific properties of symbolic capital (its derivative character, dependence on assessors, ability to transfer and set the value of other forms of capital) as well as its main functions (verification, legitimacy, forecasting, social assessment, stratification) are examined.

Key words: capital, domination, legitimacy, symbolic capital.

СИМВОЛИЧЕСКИЙ КАПИТАЛ: ПОДХОДЫ К ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОНЯТИЯ

А.И. Ярема

*Национальный университет “Львовская политехника”
anastasiya.yarema@gmail.com*

В статье проанализированы подходы к интерпретации символического капитала, распространенные в научной литературе. Автор предлагает свое определение этой категории, рассматривая символический капитал как активный ресурс (популярности, авторитета, престижа и репутации), который признается обществом и обеспечивает владеющему ним возможность влиять на формирование общественного сознания путем признания за ним этого права как легитимной компетенции. Рассматриваются специфические свойства символического капитала (его производный характер, способность к перенесению и определению ценности других форм капитала), а также основные функции символического капитала (верификации, легитимации, прогнозирования, социальной оценки, стратификации).

Ключевые слова: капитал, доминирование, легитимация, символический капитал.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2009 р.

Прийнята до друку 10.04.2009 р.